

סיון בסקין בלוז לקצה הזנב

על יהודי וילנה אחרי המלחמה

בן ציון פֿרַנְזֶ'ניק, יהודי בן צִ'צְרֶסְק שבבלארוס, כבר לא היה איש צעיר. הוא פינה את אשתו ואת שלוש בנותיו אל המזרח, למחוז סראטוב, ומיד התגייס לאוגדה הליטאית השש-עשרה. אוגדה זו, שנתארגנה בחופזה (שכן ליטא נכבשה על ידי ברית המועצות כשנה בלבד לפני פלישת הנאצים), נקראה כך — על פי האמונה המקומית הרווחת — משום שרק שישה-עשר מלוחמיה היו ליטאים. כל היתר היו יהודים. הנה לנו סוד המוצא של מספרי האג"ם העלומים, והוכחה נוספת לכך שגם באירופה היו יהודים שידעו ורצו לאחוז בנשק, וגם לכך שמי שאכפת לו יותר, הוא שמתאמץ וסובל יותר. כך באהבה, וכך גם במלחמה. שנים אחר כך, כשעלה הצורך למצוא אנשים שיוכתרו כגיבורי מלחמה ליטאים, התברר שאין את מי להכתיר למעט חיילי האוגדה השש-עשרה. אוגדה זו הפכה אפוא בלית ברירה לנציגתה העיקרית של ליטא במצעד ההיפותטי של משחררי המולדת. ליטאים שהסתירו יהודים בימי המלחמה לא ממש נחשבו בסולם הערכים הסובייטי, ואף לא היהודים שניצלו בזכותם. וכך יצא שכל תהילת המלחמה נגד הנאצים בליטא נפלה על ראשיהם של בני המיעוט הנרדף עצמו, חייליה היהודים של האוגדה השש-עשרה. מי יוכל לומר שאין בכך היגיון? הלא הכול נכון: הנאצים רוצים להשמיד את היהודים, על כן מובן שהיהודים נלחמים בהם. ברור. התעמולה הסובייטית, שהיללה — בצדק — את האוגדה השש-עשרה, לא בדיוק הבליטה את הרכבה האתני. אך קשה

היה להסתיר: לגיבורים היו שמות כמו רוזנטליס, קושנריס וגולדברגאס. אבל לא על גולדברגאס התחלתי לספר, אלא על בן ציון ב'. ב-1944 נפצע בן ציון באפו. כדור חדר למערכת הנשימה שלו, והוא אושפז בבית חולים צבאי בווילנה. אחרי שהחלים, שוחרר מהצבא וקיבל תפקיד של מנהל בית משותף ברחוב קרופו בעיר. אמת, בליטאית יש לומר קרואופו, רחוב הקטניות. אבל בן ציון היה חדש בעיר, וכל משפחתו — כולל נכדיו שנולדו ברחוב הזה וידעו ליטאית מילדות — גוררת את הטעות עד עצם היום הזה. לכבוד הוא לי לגרור אותה עוד קצת. הבית מספר 1 ברחוב קרופו אפוא היה בנוי בצורת ח', אלא שאחת הרגליים של הח' נקטעה בהפצצה. היה זה מצב טוב יחסית, מכיוון שאחרי בית מספר 3 ברחוב הזה עמד בית מספר 7. מספר 5 הוחרב

כולו. בן ציון פלש לאחת הדירות הריקות הרבות, והביא אליה את משפחתו ממחוז סראטוב – למעט הבת הבכורה זֶלְטָה, שהחלה ללמוד באוניברסיטה במינסק והצטרפה רק בסיום הלימודים. בן ציון הנבון בחר את ביתו על פי שלושת השיקולים הבאים: ראשית, הקרבה לבית הכנסת. שנית, הקרבה לשוק. שלישית, הקרבה לתחנת הרכבת.

מהפלישה הזאת החל, מבחינתי, הסיפור של יהודי וילנה אחרי המלחמה. אני מבקשת לפטור אותי מחובת האובייקטיביות. אינני היסטוריונית או חוקרת. אני רק גוררת אל הטקסט הזה את כל מה שאפשר לסחוט מבני המשפחה שלי אחרי כמה פוסיות. אוסיף מנדלשטם, משורר תור הכסף הרוסי, אומר בספרו האוטוביוגרפי "שאון הזמן": "זיכרוני מעמיק באיבתו לכל דבר אישי." הוא לא ידע – ואולי כן ידע – שאשתו נדיה, אותה נערה קלילת־דעת שחלקה איתו נדודים ונידודים, תשלים בזיכרונותיה המופלאים, שנים רבות אחרי מותו הטרגי, את "הדבר האישי" הזה. "יריהן האהובות של נשותינו / תאסופנה את האפר הקליל." והיא אכן אספה. לעולם סמכו בעיניים עצומות על נשים קלות־דעת. אבל אני בעצמי אישה, ולכן אין לי על מי לסמוך בעניין הזה, גם בנוכחות אדם אהוב ואוהב. לכן זיכרוני, שלא זיכרונו של מנדלשטם (גם הוא בן למשפחה של יהודים בלטים, ובשנות השלושים כמעט סידרו לו אזרחות ליטאית, שאולי יכלה להצילו), מעמיק באיבתו לכל דבר ציבורי, ומחבק בחדווה את הטלפון השבור של הסיפורים ששמעתי מההורים ומהסבתות. אינני נוהגת להשלים את סיפוריהם במידע אובייקטיבי ממקורות אחרים, אלא אם כן הוא מגיע אלי במקרה. כך אינני קונה רהיטים ואינני מעצבת את ביתי, אלא מניחה לו להתמלא בחפצים שמגיעים אליו במקרה. בשני התחומים, אני מאמינה שיד השמים תביא אלי את החפצים והסיפורים הנכונים, ותדאג לכך שגם אם זיכרוני מעוות דבר־מה – העיוות לפחות יביא אותי אל השיר הנכון.

כמה היינו? הסטטיסטיקה אומרת שלפני המלחמה (אנחנו אוהבים לומר "לפני המלחמה" ולא "לפני השואה" מחמת הצניעות, אבל אנחנו מתכוונים כמובן לכל מה שקרה בשנים ההן) היינו כמאה ושלושים אלף יהודים, ואילו אחריה היינו שלושה־עשר או ארבעה־עשר אלף. היינו עשרה אחוזים מעצמנו, לעזאזל. אבי טוען שעד תחילת שנות השבעים (כאשר חלק מיהודי ליטא התחילו להגר לישראל או לארצות הברית) היינו יותר, אבל לאיש אין נתונים מדויקים. הדבר האחרון שעניין את הסטטיסטיקה של השנים ההן, הוא מספר היהודים בוילנה, או מספר היהודים בכלל. "יהודי" הוא מילה קצת גסה, או ליתר דיוק, מילה מדעית־גסה, כמו "וסת" או "הומוסקסואל" (במסה Less

Than One מצייין יוסף ברודסקי את התופעה הזאת ומביא כמה דוגמאות (נוספות). כמה הומוסקסואלים היו בברית המועצות, נאמר, ב-1970? וכמה יהודים? לאיש אין מושג ירוק. מזל שלפחות את מספר מקרי הווסת אפשר לחשב.

אבל וילנה לא היתה עיר של סטטיסטיקות. היא היתה עיר של יהודים. מעטים ככל שהיינו, תמיד היינו רבים ומורגשים. מול בית הכנסת הישן והגדול היה בית קפה שְׁכונה KPSS (ראשי התיבות המוכרים לכול והמקודשים של "המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות"). KPSS – כפי שפירשו אותו אצלנו: Kafe protiv staroj synagogi, "קפה מול בית הכנסת הישן". מעניין אם משהו נאסר בעוון השימוש בשם החתרני הזה.

אבל אם בבתי קפה עסקינו, אי אפשר שלא לספר על "נְרִינגָה", מוסד יהודי ראשון במעלה. תמיד שמעתי עליו מאבי, ולאחרונה הופתעתי לשמוע שגם יהודים מהדור של בן ציון פקדו אותו כבר בשנות החמישים, ואחריהם – יהודים מהדור של זֶלְטָה, אִם אבי. (זלטה: "מי שרצה להתברל מהיהודים האחרים, הלך עם הליטאים ל'טאוראס'. "ויקטור: "עזבי אותך מ'טאוראס', לא היתה שם מוזיקה שווה." נימוק רציני. אני לא הספקתי להיות לחלק מהדור הרביעי של יהודי "נרינגה", אבל ברוחי – אני יושבת שם על כוס בירה ברגעים אלה ממש. הבירה הליטאית, אגב, היא חומר נהר. שמישהו חופשי מדעות קדומות יתחיל כבר לייבא אותה לארץ). אבי לקח אותי ל"נרינגה" ב-2002, וזאת כבר היתה סתם מסעדה נעימה ומוצלחת מאוד. בתחילת שנות השבעים היה קשה למצוא שם מקום, אבל אבי הכיר את השומר. כשהוא היה מטייל עם חברים וחברות בשרדה, השומר היה שואל אותו: "ויקטור, אתה נכנס עכשיו, או שאתה רוצה עוד לטייל?" "אני אעשה עוד סיבוב, ואז אבוא," היה עונה אבי הצעיר בעצלתיים, וכולם סביבו התפוצצו מקנאה. החשיבות של "נרינגה" בתולדות יהדות אירופה בשנות השבעים היתה נעוצה בדמותו של הפסנתרן הקבוע, סְלֶבָה גְנֶלִין בכבודו ובעצמו. גנלין זה היה מטובי המלחינים והמבצעים של הג'אז האוונגרדי, הוא יכול היה להחליף לבדו תזמורת שלמה ומאוחר יותר זכה בכל פרס בין-לאומי ג'אז שאפשר להעלות על הדעת, בדומה לכירה הליטאית. הוא עלה לישראל באמצע שנות השמונים. פעם הייתי עם בן זוגי בפסטיבל ג'אז במבצר שוני בבנימינה, חצי שעה נסיעה מהורי המתגוררים בקיבוץ עין כרמל, וגיליתי שאפשר לרכוש כרטיסים מוזלים להופעה שלו. מיד התקשרתי להורי, שבליינותם דתה מאוד בשנותיהם כמהגרים וכקבוצניקים, ובלי לטפח יותר מדי תקוות פקדתי עליהם: "בואו מיד

לבנימינה, גנלין שלכם מופיע, ויש כרטיסים מוזלים." בדקה האחרונה לפני תחילת ההופעה, כשחשבנו שהם כבר מקרה אבוד, הם הגיעו סוף סוף ועמם זוג חברי ילדות שלהם. ההופעה היתה מרהיבה. בסיומה אבי אמר לי: "את רואה איך כולם מתלהבים? אז דעי לך שגנלין עשה את הדברים האוונגרדיים האלה כבר בשנת '72, כשאף אחד אחר לא עשה אותם. הוא עשה לכולם בית ספר לג'אז." ג'אז ויהודים, אוונגרד ויהודים: חיבור טבעי כל כך. שלא לדבר על כך שהמילה "אוונגרד" היתה מדעית-גסה כמעט כמו המילה "יהודי". כך או כך, המוזיקה של גנלין היתה בלב הנעורים של הורי. בשירי "הפסנתרן" כתבתי: "וּבְזָכְרוֹנוֹת הַנְּעוּרִים שֶׁל אָבִא... / וּבְדִרְמוֹת שְׁאִין גְּבוּל לְכַעֲרוֹן... / וּבְכֵל מְקוֹם וְזִמְן שְׁאֶקְלַע בוֹ — / יֵשׁ לִי בְרִית סוּדִית עִם הַפְּסֶנְתֶּרֶן."

האגדה (שאני עצמי שותפה לה, מכורה מקצועי) אומרת שהורי עשו אותי אחרי הופעת ג'אז. גם אם זה לא נכון טכנית — ברור לי שג'אז יהודי היה מרכיב חשוב בעיצובי לפני שנולדתי, בדיוק כמו השירים של צוּטֵאֵיבֵה וגומילוב שאמי הצעירה העתיקה לפנקסה כשהיתה בהיריון איתי, ואחרי כמעט שלושים שנה, בלי לדעת על כך, תירגמתי אחדים מהם לעברית.

וילנה של שנות השבעים והשמונים (בדומה לוּוֹילְנָה של כל השנים הקודמות, שאני לא הספקתי לתפוס בעצמי) היתה עיר רבת-תרבותית למופת. היום היא מתייחסת בכובד-ראש יחסי לתפקידה כבירת ליטא העצמאית, מה שעשה אותה הומוגנית מעט יותר, כלומר, ליטאית יותר באופייה. אבל בשנים ההן כל ילד וילנאי — במיוחד ילד יהודי — היה נולד אל תוך עולם שבו נשמעו לפחות ארבע שפות: ליטאית, רוסית, פולנית ויידיש. לפחות שתיים מהן הוא דיבר בלי בעיה מהגיל שבו מתחילים לדבר, ואת השתיים האחרות קלט פה ושם, אך מה שחשוב יותר — התרגל לשמוע. לאנשים מסביבו היו שמות מסוגים שונים, ולכן שום שם, שפה או מילה חדשים לא נשמעו כדבר-מה זר או מוזר. כך למדנו לא לפחד ממילים, ממנהגים ומשמות לא מוכרים. תוצאה אחת של ניסיון מוקדם זה היא לקרוא ספר שלא נועד לגילך, למצוא בו מילים לא מוכרות, לא להתרגש מזה ולבדוק במילון (או לשאול מישו, אם כי המבוגרים לא תמיד עשו לנו חיים קלים, ובכל זאת שלחו אותנו למילון). תוצאה אחרת היא להיות רגיל לכך שכולם שונים, וזה בסדר. אין זאת אומרת שכל יוצאי וילנה בישראל הם פעילים לזכויות אדם ולסובלנות — מבחינה פוליטית חלקם הלכו בכיוון הפוך מזה, לצערי — אבל זה כן אומר שאי אפשר להפתיע או להלחיץ אותם בדבר-מה שבא מעולמו של "האחר". ההבעה של

"איך... איך אמרת שקוראים לך?" אינה פוקדת תכופות את פרצופיהם. שהרי חוש השמיעה של יוצאי וילנה מנוסה בפלורליזם אתני. למתרגמת שירה רוסיית לעברית הפכתי במאוחר, אך מאז ומעולם היתה בי תשתית התרגום, שהונחה בעיר דוברת ארבע השפות, עיר שדילגה בקלילות משפה לשפה.

הלאה. מובן שבווילנה היו יהודים רבים שאפשר לכנותם "אנשים מעניינים": רופאים, אמנים, מדענים, פעילים בקהילה וכו'. אך הערכתי לאנשים אלה היא מובנת מאליה. מה שיותר מעניין אותי כעת, היא הקרקע שהם צמחו עליה, הם וכל אלפי היהודים ה"לא מעניינים", כביכול. כלומר, אם לסכמם במילה אחת – המהנדסים. רוב הורינו היו מהנדסים מכל מיני סוגים: מהנדסי חשמל, מהנדסי מכונות, מהנדסי בניין, מהנדסי טקסטיל, מהנדסי מזון ואפילו מהנדסי ביוב. משכורת המהנדס בתעשייה הסובייטית היתה עלובה למדי, אבל איכשהו באופן מסורתי ההנדסה נחשבה למקצוע טוב לחיים, במיוחד ליהודי. בהתחשב בכך שבמשק הריכוזי לא היתה אבטלה, ההתחשבות הזאת בשיקולים המעשיים בבחירת המקצוע נראית לי די משעשעת. מצד שני, שמעתי גם על פֶּנֶרַת יהודייה, שאביה עודד אותה ללמוד נגינה בטענה המוזרה ש"הכינור תמיד יביא לך פרוסת לחם". בכל אופן, הקרקע שכל היהודים האלה צמחו עליה, נחרשה על ידי אבות סביהם, נערים יהודים שחיו מאה שנים קודם לכן, נערים שנדבקו בתורם בחיידק ההשכלה, שבאו לברם מהשטעטלים הנידחים שלהם לוויילנה, חדורי תשוקת הידע. נערים בנעליים קרועות שחיו בהשד-יודע אֵילוֹ עליות-גג ואכלו לחם יבש ולמדו לברם את מלוא החומר של הגימנסיה, חומר שהיה צריך להיבחן עליו בחינה אקסטרנית בשפה שהיתה זרה להם. הם קיבלו בחינות קשות בהרבה מהבחינות שנועדו לנוצרים, הבוחנים נהגו להכשיל אותם על טעויות זעירות בתחביר הרוסי, ושבועיים לפני הבחינה היו מוסיפים להם שפה זרה חדשה לחומר הבחינה. אך הם היו באים להיבחן שוב ושוב, ובסופו של דבר היו למהנדסים, למורים ולרופאים. הם הצטרפו לציונים, לבונדר, לקומוניסטים, או לא הצטרפו לאיש. מבחינתי, האנשים האלה הם מופת לתשוקת הידע. להיות תלמידה עצלה אחריהם היה מכוּעַר כמו לזרוק לחם אחרי שסיפרו לך על הרעב במחנות הריכוז של אירופה ושל אסיה. היהודים שהכרתי היו בדרך כלל תלמידים טובים, ומעולם לא זרקו לחם.

כשמדברים על התרבות היהודית-אירופית שהיתה ואיננה, מתכוונים בדרך כלל לתרבות שנקטעה עם השואה. איכשהו לא חושבים בהקשר הזה על התרבות היהודית שאחרי המלחמה, שנגמרה רק עם העלייה ההמונית לישראל של שנות התשעים המוקדמות. אינני יכולה לומר שהיה זה רנסנס יהודי מסוג

כלשהו, משום שלא ייתכן רנסנס אחרי השמדת עם המונית לא פחות ממגפות הֶדְבֵר של ימי הביניים. אבל במשך כארבעים שנה – המקבילות בתודעתי לשנות תהילת הרוקנרול במערב – היהודים האלה חיו, עבדו, יצרו, גידלו ילדים וקיימו את דפוס ההתנהגות היהודי בעיר הולדתו. ההתעלמות מהם בזיכרוננו הקולקטיבי נובעת קצת מתפיסת השואה כעין משפט אחרון בספר, שאחריו לא נותר דבר, וקצת מראיית יהודי ברית המועצות לשעבר כמתבוללים שלא תרמו דבר לתרבות היהודית. אך כשם שהרוקנרול, בן זמנם המערבי, היה הוֹאֵנר המוזיקלי האישי האחרון, כך שלושת הדורות של משפחתי שקודמים לי, וחבריהם לקהילה, חיו את התרבות היהודית האישית האחרונה במזרח אירופה.

זלטה בסקין כיום. תצלום: מירב אמעו

כתבתי "התרבות היהודית האישית האחרונה במזרח אירופה", משום שלא רציתי להיכנס לדיון על קהילות יהודיות המתקיימות במקומות אחרים, כמו צרפת, צפון אמריקה וכל מקום אחר שאני מכירה במידה מוגבלת יותר. (ישראל היא כמובן לא על תקן של קהילה, מעצם הגדרתה כמדינה, ומאותה סיבה היא מאפשרת ואף מטפחת תרבות יהודית לא אישית.) אבל מעניין מה היה קורה, לולא היו קמים כל האנשים האלה ועוברים לישראל. האם תרבות זו היתה ממשיכה להתקיים, או שהיתה דועכת מעצם העובדה שבשנים האחרונות, שנות הגלובליזציה, יש פחות מקום לתרבות אישית באשר היא? אין לי תשובה. אם צרפת, מדינה מרוכת תושבים ואיתנת מסורת, היתה צריכה לקבוע תקנות מגבילות לשידורי הרדיו שלה על מנת להגן על התרבות הצרפתית מפני הגלובליזציה, מה היינו צריכים לעשות אנחנו, קהילה יהודית קטנה שישבה בלב מדינה שאינה שלנו, ללא תחנת רדיו בכלל (אבל עם להקה יידיית יוצאת מן הכלל, אולי התיאטרון הטוב והקסום ביותר שראיתי מעודי)? מה באופן כללי צריך לעשות כל אדם כדי להגן על אישיותו ועצמאותו, על

בחירותיו התרבותיות האישיות, מפני העולם המאיים בסטנדרט אחיד? התשובה של ברודסקי, שניתנה שנים לפני שהשאלה הזאת יכלה להישאל, היא לחסן את עצמך בקלטיקה. כלומר, ליצור בסיס תרבותי מוצק. לברודסקי עצמו, כמו ליהודים הליטאים, הדבר עזר לא להיכנע לסטנדרט אחיד אחר, שהיה אקטואלי באותם ימים: סטנדרט המשטר העריץ. סבתי זלטה הבינה זאת היטב, והיא עשתה את עבודת החיסון הזאת לא משום ששיערה שזה מה שיגן עלינו, אלא – עד כמה שאני מבינה – מפני שהדבר היה לה טבעי. זאת מאחר שהיא בשר מבשרם של אותם נערי ההשכלה קרועי הנעליים, וכמוהו יהודים רבים מבני וילנה, כולל אלה שלא קיבלו השכלה גבוהה ולא ידעו דבר על הבארוק והקלסיציזם (אם כי באיזו מידה אפשר "לא לדעת דבר" על הדברים האלה בעיר שנבנתה בצלמם, שחזיתות בנייניה מייצגות אותם, גם אם הן נושאות סימני הפצצות? – כאן אני שוב כמעט מצטטת, בלית ברירה, מתוך *Less Than One*, אם כי ברודסקי אומר זאת על עיר הולדתו פֵיטר, הלא היא לנינגרד / סנקט פטרבורג). מי שלא ידע להתחסן באמנות, התחסן בנוף או ביהדות. נוף טוב – טבעי או ארכיטקטוני, ובווילנה יש שפע משהיהם – הוא קלטיקה מצוינת לחיסון, מעצם הגדרתו. אינני מכירה אף צמח או בעל־חיים שאינם יכולים לשמש, בזעיר אנפין, בתפקיד זה (כל התול אשפתות יכול לעשות את העבודה הזאת!). באשר ליהדות – היה לה מסלול התפתחות טבעי משלה, אבל תחת הדיכוי רב־השנים היא נאנסה, כך נדמה לי, להפוך לקלטיקה, ולו משום שנוזקה בכוח מהמודרנה. גם היום התרבות היידית, כמו התרבות היהודית־דתית, נתפסת על ידי רבים כמשהו מיושן, או במקרה הטוב כמושא ערגה. (נדמה לי שחילונים רבים פוחדים היום מהחרדים משום שאין להם טלוויזיה, לא פחות, ואולי יותר, מאשר מתוך חוסר הסכמה עם מעמד האישה בחברה החרדית, למשל. גם לי ולרבים מחברי החילונים אין טלוויזיה, ומחוץ לתל אביב אנחנו נתפסים לפעמים בשל כך כמוזרים.) היהדות של בני עירי לא הסתכמה בכבד קצוץ וכדג מלוח (אוכל נפלא וסמל מצוין כשלעצמו), וגם לא בחגים ובמנהגים. היא היתה לקלטיקה של דפוסי ההתנהגות, כולל כל השימושים הקומיים והטרגיים שלהם, והיא שמרה עליהם כמו השבת, שרובם כבר לא הקפידו עליה.

לשם המחשה: אבי סיפר לי אתמול את סיפורה של משפחת ה', שבנם היה ירדו הטוב. מישוהו מבני משפחת ה' היה מנהל של רשת קמעונאית. בחברה הסובייטית של שנות השישים והשבעים, גנבות ממקום העבודה היו לנורמה, כעין נקמה קטנה של האזרחים במדינה שנטלה מהם כל סיכוי לחופש ולרווחה.

טווח האפשרויות של מנהל רשת קמעונאית היה, כמובן, רחב בהרבה מזה של כל מהנדס. באחת ההזדמנויות הוא פיקח על בניית סופרמרקט חדש. באתר הבנייה היו מפוזרים גושי שיש גדולים שנועדו לשמש כדלפקים לחיתוך בשר. ("את מבינה למה משתמשים בשיש לחיתוך בשר? כי לשיש יש מטען חשמלי בעל אותו סימן כמו המטען של האבק, ולכן השיש דוחה אבק ולא מתלכלך." אבי מהנדס מכונות בהשכלתו. אני: "יופי, אולי אצפה את כל הדירה שלי בשיש ולא אצטרך לנקות יותר."). מר ה' סחב הביתה גוש שיש גדול. הוא ייעד אותו למצב של אמו, שבאותה עת היתה חיה לחלוטין. משפחת ה' עברה דירות רבות מאז, וסבתא ה' סחבה אחריה את גוש השיש הענקי של הבשר מדירה לדירה, יהודייה נודדת הגוררת את ה-memento mori שלה לכל מקום, כאילו היה חיית מחמד. "ובסוף באמת השתמשו בגוש השיש הזה?" "בטח. הוא עומד עד היום בבית הקברות היהודי בוויילנה."

עוד על משפחת ה'. גברת אחרת מאותה משפחה היתה סוכנת ביטוח, והמציאה שיטת מכירה שאפילו היום, כאשר טכניקות מכירה משוכללות בהרבה נלמדות במסלולים למנהל עסקים, ספק אם לרבים יהיה אומץ לנקוט. גברת ה' היתה מגיעה לצומת כאשר המכוניות עמדו ברמזור אדום, נעמדת מול המכונית הראשונה ומתחילה להפציר בנהג לעשות אצלה ביטוח. מסע ההפחדה כלל כמובן את שלל האימים השגורים במקצוע זה ("ומה אם תלך מחר ברחוב, ויפול על ראשך בלוק מאתר בניין? מה, אלמנתך ויתומיך יישארו ללא פרנסה בגלל זה?") הרמזור היה מתחלף לירוק, אבל גברת ה' לא זזה ממקומה. היא נותרה לעמוד שם ולהטיף לרכישת ביטוח, וחסמה את הכביש בגופה, עד שמישהו מהנהגים איבד את סבלנותו ומילא בו במקום את הטפסים. ואני מבקשת לציין שהליטאים מאבדים את סבלנותם לאט בהרבה מהישראלים. הם עם שניחן באורך-רוח. בגלל זה הם הצליחו לכבוש את כל פולין, בלארוס, אוקראינה, גליציה וחלקים מרוסיה בימי הביניים, ובגלל זה איבדו את עצמאותם פעמיים: ב-1772 לקתרינה הגדולה, וב-1940 לסטלין. בגלל זה הם גם הצליחו לחדש את עצמאותם בסוף שנות השמונים. זמנים שונים, ביקוש שונה לאותה תכונה לאומית. אגב, מאותה סיבה הדיג הוא הספורט הליטאי הלאומי. בטלוויזיה הליטאית יש ארבע או חמש תוכניות דיג בשבוע. נשבעת לכם.

מה שמעניין במקרה של גברת ה', הוא השאלה: לשם מה היא היתה צריכה את זה? הלא ענף הביטוח, כמו כל ענף אחר בברית המועצות, היה בידי המדינה ולא בידי עסקים פרטיים. גברת ה' היתה מקבלת את משכורתה בין כה וכה,

בלי להתאמץ ובלי להסתכן. אולי המאמץ שלה למכור פוליסות ביטוח נבע מאותו הגורם שהניע את הורינו ללמוד הנדסה, "מקצוע טוב לחיים", על אף שלא היתה אבטלה. שניהם היו פועל יוצא של חוסר הביטחון היהודי ביציבות הסדר הקיים, הרצון להיערך לשינוי בתנאים. אינני יכולה לדמיין יהודי שיאמין באימפריה כלשהי בת אלף שנים. (כי "או שהפריץ ימות, או שאני אמות, או שהכלב ימות." זה תמיד עבד.) בזכות חוסר הביטחון הזה שרדו היהודים לאורך זמן רב פי כמה מכל אימפריה, מאריכת ימים ככל שהיתה.

היו כמוכן גם כאלה שקנו את הבלוף של האימפריה. לזלטה היתה חברה, יהודייה בלארוסית בשם פרידה, זקנה מפחידה עם עין תותבת. עוד בשנות השמונים הן היו מתווכחות על העבר. "אבל הרי אנחנו האמנו בסטלין!" היתה אומרת פרידה בגלגול עיניים (איך מגלגלים עין תותבת?). "דברי בשם עצמך," היתה עונה זלטה. "אתם אולי האמנתם, אבל אבא שלי, כשכבר טרח להזכיר אותנו, תמיד קרא לו יוש'קה." לבן ציון היה כמוכן מזל שאיש לא הלשין עליו. למעשה, הדבר המפתיע כאן אינו העובדה שהיו יהודים שהאמינו בסטלין, אלא דווקא העובדה שהיו גם יהודים שלא פחדו לקרוא לו יוש'קה (ושהיו יהודים שלא הלשינו על כך לשלטונות). במחשבה שנייה, האופן המזלזל שבו "בייתו" את הרודן המטורף, הלא גם הוא סוג של קלסיקה יהודית: כמה כאלה כבר ראינו! וכמה עוד נראה! (שקט, שקט, לא רוצה לפתוח את הפה לשטן!). הרודנים, על כל פנים, מתחלפים, והיהודים נשארים.

בקיץ כל האנשים האלה היו נוסעים לפְּלֶנְגָה, עיירת נופש מקסימה בחוף הים הבלטי. אם היה לך מזל עם מזג האוויר הבלטי ההפכך, יכולת לשחות. המים בכל מקרה היו קרירים למדי, אך השילוב האופייני של אורנים ודיונות היה נפלא. עד היום אינני מבינה כיצד חוף הנשים, שבו הותר לנשים להסתובב ללא בגד ים (לגברים הכניסה היתה אסורה), הצליח להתקיים כל השנים למרות הפוריטניות הסובייטיות ולמרות הפוריטניות הקתוליות של הליטאים. האיסור לא חל על ילדים עד גיל חמש ועל כלבים. הכלבים נועדו כנראה לשיסוי בכל גבר לא-זהיר שיתקרב למתחם הסגור מכיוון הים, או ייתפס על הדיונות עם משקפת. האמת היא שלא היה שם הרבה מה לראות, כי כל הנשים הצעירות והיפות עטו ביקיני והלכו לחוף הרגיל, שם יכלו לפגוש בחורים או לבלות בחברת בני זוגן. בחוף הנשים התהלכו בעיקר סבתות, שיכלו להרשות לעצמן להשתחרר ולשחק במים בשדיהן המפחידים עם נכדותיהן הנבוכות. הן דמו למדוזות ענקיות. מכיוון שפלנגה היתה מעין סניף קיץ של וילנה (כחמש שעות נסיעה מהמטרופולין), היה זה ככל הנראה המקום האחרון בעולם, שבו

כל כך הרבה יהודיות זקנות הסתובבו בעירום. למעט חוף הנשים, פלנגה היתה ידועה בפארק היפהפה שלה, שהיה לפנים אחוזתו של אציל מקומי כלשהו, פולני או פרוסי. ברבורים שחו באגמים שכמו צוירו במכחול; פסלי ארד של גיבורי אגדות העם הליטאיות – יוראטה בת הים ואהובה קסטיטס הדייג, אַגְלָה מלכת הנחשים, ועוד כהנה וכהנה – קיבלו את פני המבקר בפטמות זהובות מהשמש החיוורת, נקודות זהובות יחידות בפסלים השחורים-הירקרקים מלאי החן הללו. בעומק הפארק היה מוזיאון הענבר, אבן חן הנפלטת אל החוף מן הים הבלטי. כל ערב לפני השקיעה ניתן היה למצוא על החוף גדודים של יהודיות מבוגרות – הפעם לכושות במעילי רוח – שתרו אחר אבני הענבר הנפלטות אל החוף.

בדרך אל הים היתה חורשת אורנים מוארת היטב, שבה ישבו כל האמהות, הדודות והסבתות היהודיות עם הילדים, ודחפו להם אוכל. בשל הפעילות המשכנעת הזאת זכתה החורשה לכינוי "שלינג אַרָפּ!" (בידיש: "תבלע!"). בזמני היו בולעים קציצות קרות, ביצים קשות, עגבניות ומלפפונים. אינני יודעת במה האביסו את הילדים אחרי המלחמה, בימים שבהם ניתן לחורשה הכינוי הזה. זלטה סיפרה שכשהיא הגיעה לשם פעם עם אבי, שהיה ילד ספורטיבי ורזה בן שש (מאוחר יותר הוא היה אלוף ליטא ב-110 מטר משוכות. ובכלל, הישגי היהודים הליטאים בספורט הם נושא לרשימה נפרדת), אימא יהודייה אחרת, עם ילד שמן, נזפה בה: "איך את מחנכת ככה את הילד? זה חינוך זה? ילד, צריך להושיב אותו בחול וכל כמה דקות לתת לו משהו: פעם עוגייה, פעם סוכרייה... והעיקר, לא לתת לו לרוץ! רק ככה הוא יצא ילד טוב." זלטה לא הקשיבה לה, והילד המשיך לרוץ. הגה לנו שתי תגובות יהודיות האופייניות לתקופה: אותה אישה הגיבה לניסיון החיים הקשה בפיטום הילד, ואילו זלטה הגיבה בשליחת בנה לחוגי ספורט, כדי שיהיה בריא וחזק ויוכל להגן על עצמו, או לפחות לברוח מהר (אבא התמחה, כאמור, באתלטיקה קלה).

בדרך לשלינג אַרָפּ עברנו בחנות הספרים המקומית. זלטה קנתה שם ספר של מישהו בשם חיים מ'. "צריך לתמוך בסופרים יהודים", היא אמרה. אחר כך, בחורשה, קראנו את הספר. אחרי כמה סיפורים חרצה זלטה: "ספר מחורבן, מתחנף לשלטונות. נפגוש איזה מפר בים, ניתן לו במתנה." בספר דובר על בני-זוג יהודים צעירים, שסבא שלהם הבטיח לממן את חתונתם אם הם יסכימו לערוך חופה כדת משה וישראל, והם – גיבורים סובייטים חיוביים, חברים בקומסומוול – עמדו על שלהם ולא התפתו. "עם כאלה יהודים, מי צריך אנטישמם", אמרה זלטה. "בואי נמציא משהו ביחד במקום הקשקוש הזה."

היא שלפה מחברת. היא חיברה שורה, ואני חיברתי שורה. "בְּחַפְּזָה רָאִינוּ סֵרֵט / עַל חֲתוּל וְעַל פְּלִבְלָב. / לְחֲתוּל הֵיְתָה סִכְרֵת, / לְפְלִבְלָב הֵיְתָה לּוּלָב. / וְאָמַר בְּפִרְץ יָצַר / הַגְּבוּר הַמְּאָהֵב: / נַעֲשֶׂה פֶה אֵיזָה קָצֵר / בַּחֲשָׁמַל וְגַם בְּלָב." אני כמוֹבן ממצִיאה את זה עכשיו מחדש, בעברית, כי המחברת היא אבדה, אבל אני זוכרת בוודאות שהתחלנו בתיאור של סרט תמים על חיות, גלשנו במהרה לנונסנס, ואז פתאום הופיע הגיבור המאהב וטרף את כל הקלפים. אני גם זוכרת שמשקל השיר היה בדיוק זה, ועוד לא ידעתי אז שזה נקרא טרוכאי. מה שבטוח הוא, שהנונסנס שלנו היה הרבה יותר שמח מהסיפורים החינוכיים של חיים מ'. לנו היו גיבורים מאהבים. שעשו קצר.

על פלגנה הזאת כתבתי שיר בשם "בלוז שנכתב עם הגשם הראשון", שפורסם במלואו בגיליון 3 של "הו!": "הַתְּעוֹרְרֵתִי עִם צֵל שֶׁל עִירַת הַנֶּפֶשׁ הַפְּלִטִית / אַחֲרֵי גֶשֶׁם שֶׁל אוֹגוֹסְט. פְּרָחֵי אֲמָנוֹן וְתַמָּר / בְּכָל צִמַּת וְכָל כֶּפֶר — / הַפְּגָנָה הַמּוֹנִית לְחֶפֶשׁ הַפְּרִיחָה הָאֵלִטִית, // הַסּוֹפְרָנִית, הַבְּרִיטוֹנִית — הַמּוֹנִי אֲמָנוֹנִים וְתַמָּרוֹת — / מְקַהֵלָה יְנִיית מְקוֹמִית שֶׁבָּאָה לְהַעֲרִיד / לְטוֹכַת הַגְּבוּר, "אֵי יִיד" / אֶפְרָם-מְכַנְסִים, שֶׁלֹּא גָמַר אֶת // דִּיסֵת יְלֻדוֹתוֹ, שֶׁאִמּוֹ דָּחְפָה לוֹ / רַק מְשׁוּם שֶׁהַמְּלַחֵמָה נִגְמְרָה, / בִּיַּעַר אֲרָנִים שֶׁנִּקְרָא / "שְׁלִינג-אַרְאֵפ", שֶׁם נִחְשֵׁף הַפְּאֵלוֹס // בֶּן הַשְּׁלוֹשׁ, תּוֹצֵרֵת בֵּית הַכְּנֶסֶת הַגָּדוֹל, בְּסֵתֶר, / עַל שְׁמִיכָה הַפְּרוּשָׁה עַל דֵּיוֹנוֹת וְשָׂרְשִׁים, / וְעוֹלָה "אֲנִי מְאֻשִׁים" / מֵהֵיִם הַכְּסוּף, הַחוֹבֵשׁ אֶת כְּתוֹר // חֲצָאֵי הָאֵיִים וְהַחוּף הַמְּאָפֵק שֶׁלָּנוּ, / אֲרָנִים עַל הַחוּל וְעֵנְבֵר שְׂרוּד. [...]

ואגב הגיבור המאהב — זלטה סיפרה לי אתמול סיפור על אהבה ועוצמת יצרים מהסוג הספרדי — רק בלי כל הגופות בסוף, כי אנחנו יהודים ולא ברברים. דווקא סיפור מתחילת שנות העשרים, אבל היא הכירה את המשפחה הזאת מאוחר יותר. הגיבור המאהב הוא זלמן ב', שהיה מאורס לבהורה בשם פִּיחָה. כדי לחסוך קצת כסף לקראת חייהם המשותפים העתידיים, זלמן נסע לארצות הברית (באותה עת הדבר עדיין היה אפשרי) ופתח שם עסק להשכרת אופניים. העסק הצליח, הכסף הצטבר, והזמן עבר. לליטא הגיעו בדואר תצלומיו של זלמן על רקע מחסן אופניים ענקי בן קומתיים. הוא התעכב בארצות הברית. בינתיים, משפחתה של פירה הפעילה עליה לחץ, היא נישאה לאיזה חייט וילדה בת. כשנודע הדבר לזלמן, הוא מכר מיד את העסק ותפס את האונייה הראשונה בחזרה לעולם הישן. עכשיו תארו לכם את התמונה הבאה בביתו של החייט: הדלת נפתחת בסערה. על רקע שקיעה לוחטת עומד זלמן במעיל אמריקני, או צליליתו של זלמן במעיל אמריקני, שכמו קרוצה מברונזה שחורה. הוא פוסע

בצעדים בטוחים אל תוך הבית. בתנועה חושנית אחת תולש וילון מאחד החלונות. שולף את התינוקות של פירה והחייט מעריסתה ועוטף אותה בוילון. בידו הפנויה תופס את ידה של פירה. ובלי לומר מילה – צועד עם פירה בידו האחת והתינוקות העטופה בוילון בידו השנייה אל עבר השקיעה הלוהטת, כמי שחילצן מתוך בית בווער. כותרות ו"הבה נגילה" ברקע. המסך יורד.

המסקנה מכל ההוליווד דה־לה־שמאטע הזאת, היא שמשפחה ומשפחתיות יהודיות, חונקות ככל שתהיינה, גם הן יכולות לשמש חיסון לא רע. עד שרפיקת החשבון המתמדת תפריד בינינו.

ועוד מפיה של זלטה: "[...] פ' הזאת היתה בחורה מפונקת. כל הבנות האלה של ניצולי השואה המקומיים היו מפונקות בצורה שאת לא מתארת לעצמך. אנחנו היינו אחרים, כי לא היינו מקומיים. אבל כל האנשים האלה שעברו את הגטו והסתתרו בבתי קברות כפריים ורעבו ללחם ונותרו בחיים, ניסו אחר כך לפצות את בנותיהם בכל פינוק אפשרי." אני מנסה לרמיין את הפינוקים הבלתי־אפשריים האלה במציאות הדלה שאחרי המלחמה. מה כבר יכלו לקנות לבנות האלה? זוג נעלי עקב פעם בכמה שנים? קילו עגבניות מהכפר? טוֹר מניקוי דגים? פ' היתה נורא מפונקת. אבא שלה מכר וילונות בבסטא בשוק הָלָה. היה לו מטר למדידת הבדים, שבו אחרי הסימון של 80 ס"מ בא הסימון של 91. יופי של כסף."

ובאותו העניין: "אתן בכלל לא מבינות איזה אושר זה – שיש לכן אפשרויות הגונות לבחירה של בני זוג. בשנתון שלי, מכל עשרה בחורים חזרו מהמלחמה – שלושה. תורדי מזה את אלה שחזרו נכים ואת אלה ש'נעלמו'. מה נשאר? אין לכן מושג עם איזה בְּרָרָה של בחורים התחתנו בדור שלי בנות טובות, יפות ומוכשרות. ומה את יכולה לעשות? הרי לא תלכי נגד הטבע."

התיישבתי לכתוב על יהודי וילנה שאחרי המלחמה, ויצא לי – במידה רבה – המנון למשפחה שלי. מובן שליהודים שלי היו נורמות התנהגות שהם תפסו כהמצאה מקורית, אם לא שלהם, אז לפחות של האל שלהם: האל היהודי הישיש שנדחק לפינה כדי לשמש את השבט הישיש שלו, את המיעוט האתני הזה, המוזר בעיקשותו. מובן גם שלא כולם היו טלית שכולה תכלת. יותר מאשר לטלית, הם דמו לעתים לחיתול, חיתול בד לבן קלטי של הימים ההם, שעבר איך־ספור כביסות ותליות לייבוש, אך עדיין מסוגל להגן על תינוק. ועל כן לא אפשר להניח את כל היפה והנלהב בי לרגלי העולם היהודי שעטף אותי בילדותי בקצה זנבו הרך, כשם שזלמן, הגיבור המאהב, עטף בוילון את התינוקת ההיא. הזנב, שלמזלי הספקתי לתפוס את קצה־קצהו.